

Foto: P.D. via Wikimedia Commons

01 / 2011

Jeanne d'Arc – Ovas a pumpa – Cormorans en l'Europa Centrala – Trics da l'industria da jugarets – Maletgs che dattan da crair – La citad da Berlin – 1938: rumantsch lingua nazionala

chattà.ch

Davos il Kistenpass vegn investà 1,8 milliardas

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **Strusch dus kilometers davent dal cunfin grischun bajegian da preschent 300 lavurers l'ovra Limmern. Il 2016 duai il nov implant entadim Glaruna esser en plaina funcziun.** L'Axpo e la NOK investeschan radund 1,8 milliardas francs en la nova ovra. Betg tuts èn inchan-

tads dal project, pertge i sa tracta d'ina ovra d'accumulaziun a pompa (Pumpspeicherkraftwerk). La Fundaziun svizra d'energia crititgescha che l'energia ord talas ovras saja energia idraulica tartagnada. I sa tracta en vardad mo pli d'energia atomara surdorada (veredelt). Duas intervistas mussan las posiziuns pro e contra ovras a pompa.

Tar il Muttsee e tar il Lai da Limmern na maina nagina via d'auto. Per transportar la rauba dovri ina pli gronda pendiculara: Qua la staziun Chalktrittli.

In'ovra sco Cleuson-Dixence entadim Glaruna

Tranter il Lai da Limmern ed il Muttsee chavan ins da preschent ina nova galaria tras il culm. Ils proxims onns vegn ins a sigliantar ina caverna sin 1700 meters sur mar ord il grip. En la caverna vegnan installadas las pumpas e turbinas che furman il «Kraftwerk Limmern».

«La nov'ovra duai avair ina prestaziun da pompa e da turbinas da 900 – 1000 megawatts», scriva la Axpo en sia brochura. Uschia cuntanschan tut ils implants da las Ovras Linth-Limmern ina prestaziun da 1240 fin 1340 megawatts. Quai è cumparegliabel – puncto prestaziun, ma betg puncto energia – cun l'ovra atomara Leibstadt u cun Cleuson-Dixence, ch'è la pli gronda ovra idraulica svizra.

Betg mo si en il grip vegn bajegià, mabain er a Tierfed, en il funs da la Val. Là en ins londervi d'installar ina nova pendiculara che vegn a transportar il material pli che 1000 meters siador vers ils plazzals. Pertge i na maina nagina via si tar il Lai da Limmern (1857 meters sur mar) u tar il Muttsee (2474 meters). Tut sto vegnir transportà via pendiculara u tras l'aria. Las staziuns per la pendiculara èn gia construidas. En il decurs da quest onn monteschan ins las sugas.

La patruna da construcziun èn las Ovras Linth-Limmern ch'èn per 80 pertschient en possess da la NOK. Las investiziuns dad 1,8 milliardas francs portan la NOK e l'Axpo.

Il Muttsee è anc cuvert cun glatsch. Il lai vegn engrondi ils proxims onns uschia ch'il spivel d'aua è trenta meters pli aut.

FOTOS C. CADRUVI

Ovras a pompa en il Grischun

Fin uss datti mo tschintg ovras d'accumulaziun a pompa en il Grischun. Cumpareglià cun quella da Limmern sa tracta da pitschnas ovras: Löbbia (cun ina prestaziun da pompa da 36,7 megawatts), Ova Spin (47 mw), Ferrera I (82 mw),

Seewerk (5,8 mw), Palü (3,5 mw).

L'ovra a pompa che la Rätia Energie planisescha al Lago Bianco ed al Lago di Poschiavo fiss in implant en la dimensiun da Limmern cun prestaziuns da var 1000 megawatts.

Energia schubra ed indigena...

■ **Ellas èn necessarias per la Svizra, di il pledader da l'Axpo Erwin Schärer. Cun ovras a pompa sco quella da Limmern pon ins furnir energia cura che tut vul cuschinar.**

Tge muntada ha l'ovra Limmern per l'Axpo?

Erwin Schärer: Ina fitg auta. Nus essan in dals gronds furniturs da forza idraulica. Sper l'energia atomara ed energias renovablas mettain nus nossa speranza en la forza idraulica. Limmern vegn ad esser cun distanza la gronda ovra idraulica en noss parc d'implants. Igl è in fitg impurtant project. Insumma è la forza idraulica ina buna chaussa – energia indigena, renovabla che na chaschuna strusch emissius da CO₂.

Tge dimensiun vegn la nova ovra Limmern ad avair?

Las pumpas e turbinas han ina prestaziun da fin 1000 megawatts.

Cun tge ovra svizra pon ins cumparegliar quai?

Da preschent n'exista nagina ovra idraulica cun questa prestaziun. L'ovra Nante de Drance che la SBB ed Alpiq han gist cumenzà a bajegiar vegn prest uschè grond.

Quanta energia dovran ins per pumpar si l'aua dal Lai da Limmern en il Muttsee?

I dependa quant ditg che las pumpas marschan. En general partan ins da quella che las pumpas èn 3000 uras ad onn en funcziun. Sche las pumpas marschassan cumplainamain sin 1000 megawatts, duvrass quai energia da 3000 uras gigawatt.

E quanta energia producescha l'ovra, sch'ins lascha currer l'aua enju tras las turbinas?

«Limmern vegn ad esser cun distanza la gronda ovra idraulica en noss parc d'implants», di Erwin Schärer da l'Axpo.

Quai è grev dir. L'ovra è gea era qua per gular instabilitads en la rait (Netzschwankungen) u per furnir energia maximala (Spitzenenergie). Tut tenor basegn è l'ovra pli u main ditg en funcziun.

Ma per pumpar ensi l'aua dovran ins dapli energia che quai ch'ins producescha suenter. Fa quai senn?

Igl è necessari, sco gia ditg: Per gular la rait e per furnir energia maximala.

Cura ston ins gular instabilitads en la rait?

Ins sa en sasez ordavant ch'ins dovra vers mezdi dapli current che uschiglio. Ma sch'i dovra in di anc dapli che quintà, ston ins avair a disposiziun ovras che pon immediat gular il basegn. Ovras d'accumulaziun pon svelto furnir energia. Perquai èn ellas in impurtant element per la segirezza da provediment.

E cura dovri l'uschenumnada «Spitzenenergie», l'energia maximala ch'è uschè lucrativa?

Durant la notg vegn duvrà pauca energia e nus pudain pumpar si aua. La damaun cura che la gliעד leva, envida la cazzola e tschenta en la maschina da café, pon ins lura cuvrir il basegn d'energia. In auter factur impurtant è la SBB cun l'urari da tact: Sche tut ils trens sa mettan entaifer la medema ura en moviment, han ins per curt temp in enorm basegn d'energia. Suenter cura ch'ils trens èn sin viadi, dovri puspè pli pauc current.

L'Axpo e la NOK investeschan 1,8 milliardas francs. Gudognan ins uschè bain cun ovras a pompa?

Igl è investiuns a lunga vista. Las concessiuns cuzzan per part 60 fin 80 onns ed uschè ditg duain las ovras esser en funcziun. 1,8 milliardas èn blers daners. Ma sch'ins po producir energia maximala (Spitzenenergie) durant decennis, speran ins ch'ins possia far in quint cumbinà che funcziunia. Da l'autra vart èn ins avisà sin questas capacitads da produciun en Svizra. Uschia n'è il pajais betg dependent da l'exteriur.

... u mo ina fatschenta per gudagnar raps?

■ **Las ovras a pompa destrueschan energia ed èn bunas mo per augmentar ils gudogns dals concerns d'energia, di Jürg Buri, il manader da la Fundaziun svizra d'energia.**

Tge schais Vus da la gronda ovra a pompa che vegn bajegiada en Glaruna?

Jürg Buri: Quai n'è betg bun. Nus na duvrain naginas novas ovras a pompa che surdorechan (veredeln) energia atomara u energia d'ovras da cotgla.

Ma forza idraulica è bain ina buna chaussa – in'energia schubra, indigena e renovabla?

Forza idraulica è la basa dal provediment d'energia svizzer. Nus essan persunter da bajegiar or las ovras en in senn ecologic. Ma nus essan encunter ina tala ovra a pompa che n'ha da far nagut cun il provediment d'energia da noss pajais. Ina tala ovra vegn mo bajegiada per surdorar energia bunmartgada e per producir energia maximala (Spitzenstrom). L'industria d'energia vul mo gudagnar daners cun talas ovras. Uscheditg ch'ins gudogna daners sin donn e cust da l'ambient, essan nus cunter ovras a pompa.

Pertge van ovras a pompa sin donn e cust da l'ambient?

Mintga ovra a pompa dovra sco sora ina ovra atomara u in'ovra da cotgla che producescha insana en l'Europa la notg energia che nagin dovra. Questa energia vegn vendida per in pretsch bunmartgà a la bursa a Leipzig. Cun questa energia pon ins pumpar la notg l'aua dal Lai da Limmern en il Muttsee. L'auter di, sch'il consum d'energia cre-

I va mo per far daners e betg per il provediment svizzer, manegia Jürg Buri da la Fundaziun svizra d'energia.

scha en l'Italia, vegn l'aua turbinada e l'energia vegn vendida char e bain en l'Italia. Tgi che bajegia oz ina ovra a pompa, dovra ils proxims decennis current bunmartgà.

Ma quest current bunmartgà pudess ins era gudagnar ord la forza da vent.

I po dar ch'ins ha en ventg onns ina giada in surpli d'energia verda. Ma la construcziun d'ovras a pompa na vegn betg motivada uschia. Per ils proxims onns èn las ovras a pompa avisadas sin energia atomara u da cotgla.

L'ovra Limmern è in project gigantic ch'ins po s'imaginar cun suandant maletg: Per far ir las pumpas a Limmern dovra quai l'entira prestaziun da l'ovra atomara Gösigen.

Ma l'ovra Limmern producescha gea puspè tanta energia.

Quai na constat betg. Per producir 1 ura kilowatt cun in'ovra a pompa, ston ins l'emprim avair 1,3 uras kilowatt per pumpar si aua. I va pia a per-

der var 25 pertschient da l'energia.

Tge alternativas datti?

En general pon ins dir che la Svizra na duess da preschent betg investir milliardas en ovras a pompa che produceschan energia mo per il commerzi europeic. Nus essan da l'opiniun ch'ins duess spender ils daners per in provediment independent. Nus duvrain novas e pli efficientas turbinas en nossas ovras idraulicas che produceschan netto dapli energia per il diever indigen en Svizra. Igl è bain lucrativ da surdorar energia per ils Talianers, ma questa fatschenta prenda en compra massivas emissius da CO₂ en las ovras da cotgla da l'exteriur. Novas ovras a pompa sforzan nus en il futur da bajegiar novas ovras atomaras.

Per gular las instabilitads en la rait (Netzschwankungen) n'èn novas ovras a pompa gnanca necessarias. I na dat nagin auter pajais che ha tantas ovras idraulicas flexiblas sco la Svizra. Las ovras a pompa vegnan bajegiadas mo per Europa.

Dapli cormorans – dapli donns

La Svizra tschertga novas vias en la relaziun cun il cormoran

■ (anr/hh) Il cormoran sa stabilischa en Svizra ed en differents pajais da l'Europa centrala sco utschè cuader. La stad passada han gia 350 pèrs cuà en Svizra e quai en set colonias. Adina pli gronds daventa er il conflict dal cormoran cun ils pestgaders professiunals. Sin fundament da quels ha l'Uffizi federal per ambient installà ina grupp da lavur. Ella ha l'incumbensa da tschertgar novas vias en la relaziun cun il cormoran. Pli baud era il cormoran in giast d'enviern en Svizra. Dapi l'onn 2001 cua el dentant er tar nus e quai principalmain al Lai da Neuchâtel. Dapi lu sa manifestescha in conflict tranter quest utschè che sa nutrescha da peschs ed ils pestgaders professiunals. Il cormoran è ina concurrenza en la pestga, surtut durant ils chauds mais da stad. Lura vivan ils peschs numnadain en las parts sura da l'aua. Tras quai è la pestga dad els entras il cormoran fitg simpla. Il cormoran sa serva dentant er da peschs pigliads en las raits. Per part blessescha el quels, uschia che quels na pon betg vegnir vendids pli. Ina convegnientscha elavurada l'onn 2005 tranter ils organs da la protecziun dals utschels e da la pestga pretenda ch'il cormoran duaia savair viver sper ils lais gronds. Percunter duaia vegnir impedi ch'el entschaiva a cuar er sper ils flums. Oz cua il cormoran per gronda part en territoris ruassaivels e protegids enturn ils lais da la Bassa. Qua èn els segirs d'intervenziuns tras l'uman.

Pestgaders pretendan mesiras

Sin fundament dals donns che vegnan chaschunads dal cormoran e pervi da las sperditas finanziaias che resultan da quels pretendan ils

pestgaders professiunals uss novas mesiras da la confederaziun. Sco quai che l'Uffizi federal per ambient scriva en ina comunicaziun als meds da massa duaia vegnir persequità la finamira da stabilir l'effectiv da cormorans en il conturn dals lais gronds. Las pretendens dals pestgaders sa drezzan en spezial a la colonia en il reservat d'aua ed utschels «Fanel – Chablais de Cudrefin» en la vischinanza dal Lai da Neuchâtel, nua che 250 pèrs cuan. Per pudair giuditgar danovamain la situaziun ha l'Uffizi federal per ambient laschè elavurar duas novas expertisas. Quellas vegnan a la conclusiun ch'il cormoran chaschuna facticamain donns vid la pestga. Ils resultats da quels dus studis èn vegnids discussiunads dacurt da la grupp da lavur «cormoran e pestga». En quella èn ils participants vegnids a la conclusiun ch'il dumber carschent da cormorans è in problem per ils pestgaders professiunals. Medemamain èn ils participants da l'opiniun ch'ina eliminaziun da la populaziun dal cormoran na saja betg ina soluziun.

Novas mesiras

La grupp da lavur ha decidì da lantschar communablamain cun l'Uffizi federal per ambient ed ils pestgaders professiunals dal Lai da Neuchâtel in project per la prevenziun da donns. Igl è prevì d'examinar novas mesiras vid las raits. Als chantuns vegn cusseglià da sajettar singuls cormorans en la vischinanza dals lieus cun raits da pestga, pia là nua ch'ils donns succedan. Il sajettar ils cormorans sto succeder conform a la lescha da chatscha federala. Ils chantuns ston decider sezs sch'els vulan indemnizar ils pestgaders per raits donnegiad. Il medem mument instradescha l'uf-

fizi ina midada da l'ordinaziun davart ils reservats d'aua ed utschels da muntada internaziunala e naziunala. Quella duaia lubir als chantuns en l'avegnir d'intervenir en las colonias quel mument ch'ils donns èn exagerads. Ina midada sin quest sector vegn ad esser pussaivla sil pli baud l'onn 2009. Il plan da mesiras per il cormoran, lantschè avant trais onns, vegn reponderà. En quest connex duaia vegnir examinà nua che la protecziun da quel po vegnir eliminada.

Problems er en il Grischun

Sco quai ch'il collavuratur academic da l'Uffizi da chatscha e pestga dal chantun, *Marcel Michel*, ha ditg sin dumonda da l'Agentura da novitads rumantscha, crescha il dumber da cormorans er en il Grischun. Las observaziuns correspudentas vegnan fatgas entras la surveglianza da chatscha e pestga. Concentraziuns da cormorans vegnan registradas surtut a La Punt ed en il territori da la Moesa. «Nus constatain ch'ils effectivs da peschs pateschan en quellas auas», di Marcel Michel. Conform al concept da mesiras da la confederaziun vegnan cormorans, che fan donn vid la pestga, spaventads. En singuls cass sto la surveglianza schizunt far diever da la buis: «En cas urgents sajettain nus er cormorans. Quai è gia succedi e tenor basegn vegn quai er pratigà en l'avegnir.» Pèrs che cuan èn anc betg vegnids constatads en il Grischun. Difficultads a la pestga chaschuna er l'irun grisch. Quest utschè po vegnir constatà en bleras regiuns dal chantun. Essend ch'el è dentant protegì cumplainmain na dastga el betg vegnir sajettà. Ina excepziun vegn fatga là nua ch'el fa donns vid tratgas da peschs.

Ils effectivs da cormoran tranter la Mar mediterranea e la Scandinavia creschan vivament. Pertutgada da quest svilup è er la Svizra.

Ils uffants èn total scharfs sin beyblades

La febra da posseder blers beyblades è la medema sco tar ils pokemons

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ Avant dus onns sblundregiavan ils uffants las cartas da pokemon en ils negozis da termagls. Oz èn ils pokemons «out». Il nov trend sa numna beyblade. La vendita funcziuna tenor il medem princip. I dat reclama ed in film da comic da beyblade. Quai è momentan il hit. In beyblade è en sasez ina simpla pierla (Kreisel). Ella n'è gnanca fatga a moda fitg raffinada. Ma il cor d'in uffant fa sparuns, sch'el chatta adagur ina tala pierla en ina stizun. I dat dentant in problem: Las pierlas èn trasora vendidas ora. Quai fuga e creschenta il desideri d'acquistar questa raritad. Il pir è: Era sch'ins vegn propi d'acquistar insanua ina da questas pierlas, n'è il desideri anc ditg betg cuschentà. Anzi. Ins stat pir a l'entschatta d'ina lunga passiu. I dat numnadain entiras serias da beyblades. Ed i vegn adina puspè novs beyblads sin fiera. En differentas colurs. E pli fermes. Sa chapescha ston ins avair tut quels. E dal reminent: Ils auters uffants han gia tschintg beyblades! Intgins han gia otg! In auter ha perfin gia diesch tocs! Ils creschids, vul dir ils geniturs, pajan.

Il tric cun il pretsch

Ed uschè stermentus char n'èn quests giugarets gea gnanca. In beyblade custa gea be 16 francs. Quai pon ins bain pajer e po cuir il plaschair a l'uffant. Ma quest patratg cugliuna. Il regl da l'uffant da posseder l'entira seria è grond. Il chatsch sin quest product è enorm. La voluntad da tegnair pitg als collegas è ferma. Tut quai ensemen procura per ina stinadadad instancabla. Ils uffants batlegian, cridan e rogan e na cedan betg. Era sch'ils geniturs dian tschient giadas «na». Insacura vegnan els loms ed avran la bursa.

Lura datti gea era tattas – per il solit ina funtauna fitg redeivla – e barbas u madritschas. Tuts quests parents fan guggent ina giada in plaschair ad in'uffant e

Beyblades: Els vegnan tratgs si cun ina corda. Il beyblade che rotescha il pli ditg gudogna.

FOTOS C. CADRUVI

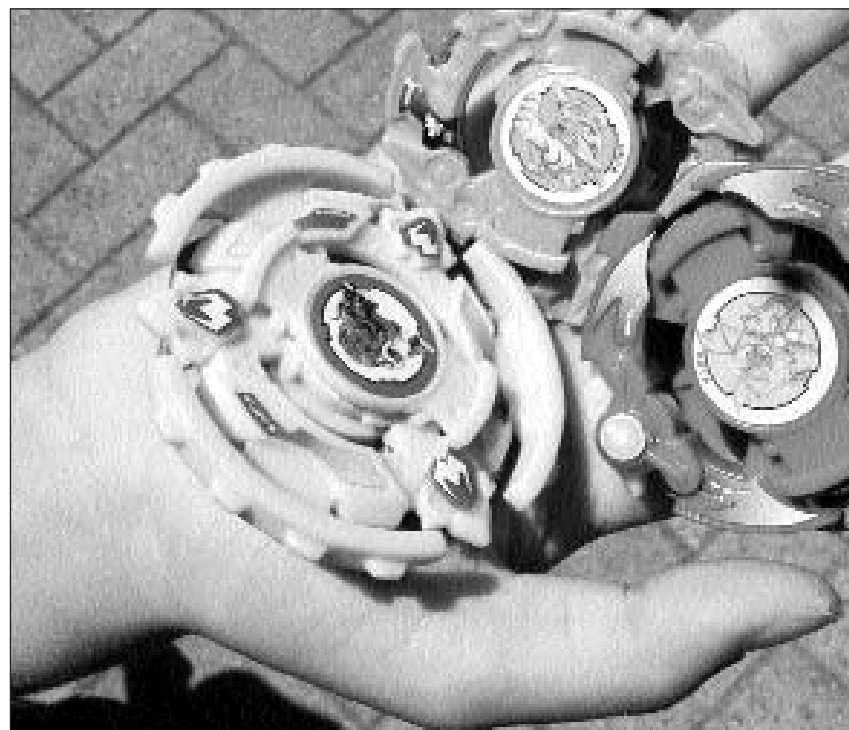
cumpran in da quests curius batteglis. Ins vegn strusch da sa volver gia han ils uffants rabaglià ensemen tschintg beyblades. E tuttina. La said è anc adina qua.

Tschients e millis francs

Avant dus u trais onns era la febra da pokemons gist sin il pli aut. Ella funcziunava tenor il medem sistem sco oz la febra da beyblade. Tar ils pokemons sa tractavi dentant da chartas. Ina brev cun otg chartas custava 5.50 francs. In aut pretsch per sulet otg chartas. Tuttina eri pauc per ademplir in giavisch ad in uffant. En il decurs dal temp èn las stivas dals uffants s'emplenidas cun mantuns da talas chartas. Tut ils daners da satg vegnivan dads ora per pokemons. E tar tut la gliued batlegiavan ils uffants infectads pokemons.

Sch'ils geniturs dumbran oz las chartas da pokemon che s'emplanan insanua en in chantun solitari da la chombra d'uffants, lura constateschan els plain

smirvegl quantas tschients da chartas ch'èn vegnidadas ensemen. E la summa che tut questas chartas ston avair custà è abstrusa. Igl è plirs tschients francs –

Trais beyblades na bastan betg. Plinavant vendan las stizuns era adina pli e pli fermes beyblades.

sch'i na surpassa betg schizunt il cunfin da milli francs.

L'industria da pokemons n'è dentant betg sa fatschentada cun dumbrar

chartas e quintar cun tschients e millis. Il concern da pokemon ha guadagnà milliardas ord las pitschnas bursas d'uffants.

Negozis da termagls dian «na»

Hansjürg Kägi dal negozi da termagls Schläpfer a Cuira di ch'el na haja aposta betg quest artitgel en sia stizun. Era sch'el haja mintga di clientella che dumondia suenter beyblades, na veglia el ord princip betg vender quai. La gliued na chapeschia savens betg sia tenuta, e gjaja scurlattand il chau dad isch ora. Ma el refusia questa spezia da termagls. «Sch'ins na fagess betg reclama da televisiun per quests giugarets na dumandass nagin suenter», di Kägi. Ils beyblades vegnian dal concern american «Hasbro». Lez saja uss sez surprandi dal

chatsch ed haja per part difficultads da furnir. I dettia era gia copias da beyblades sin fiera.

Autras pierlas ch'el vendia gia d'itg en ses negozi sajan nà da la qualitad e da la funcziun bler pli adattadas da far termagls. Cun talas pierlas possian ins trenar l'inschign e giugar en pliras variantas, di Kägi

Ils negozis grond sco Manor e Migros fan pia la fatschenta cun il beyblades. En il Manor a Cuira èn els gia dapi in onn en vendita. Il «run» ha dentant cumenzà pir uss, sco igl è d'intervignir en la partiziun

da termagls: «Il chatsch sin ils beyblades è tuttina sco quel sin ils pokemons.» I dettia differentas colurs e fermezzas. Ils megliers beyblades, pia ils pli desiderads, sajan adina vendids ora. Il furnitur na dettia betg damogn.

Bettina Zinsli che maina la partiziun da termagls tar Zinsli a Glion di ch'els vendian betg quest termagl. El na gjaja betg a prà cun lur sortiment. Era las stizuns u partiziuns da giugarets en l'Engiadina ed en Val Müstair desistan da vender tals artitgels da trend.

«Maletgs che dattan da crair»: exposiziun e discussiuns

Carta postala cun fotografia originala da Lenin cun Kamenev e Trotzki sin la piazza da Swerdlow a Moscau. Pli tard èn Kemenev e Trotzki vegnids retuschads davent. (Museum statal istoric a Moscau).

Maletgs provocheschan dumondas

Las cursas da skis che vegnan mussadas a la televisiun na svidan betg pli las vias sco antruras. Tuttina: la trida cupitga da l'american Scott Mcartney en il final da la cursa a Kitzbühel è stada in pèr uras il discurs dal di. Dieschmillis aspectaturs observan senza chattar plets, consternads e perplexs. Als aspectaturs a chasa vegn mussada la cupitga adina puspè da differentas perspectivas.

L'accident sveglia en mai la regurdientscha d'ina fin d'emna a la redacziun da la Tagesschau. In maletg è imprimi instizzaivlamain en mia memoria: èn la cursa rapida al Lauberhorn croda il skiunz austriac Gernot Reinstadler cun far il sigl final. Ses corp vegn bunamain stgarpà en tocs, il giuven atlet mora in pau pli tard a l'ospital. Ils fatiz da sang en la naiv na vegn jau ad emblidar mai pli. A mai ed a mias collegas vegni mal. Tut ils emetturs da televisiun mussan uras e dis a la lunga la repetiziun da la cupitga. Nus discutain: stuain nus manar quai er a la Tagesschau? Co? En moviment? En moviment retardà? Sco fotografia? Repetidamain? Quantas giadas?

Talas discussiuns èn il paun da mintga di per la Tagesschau dad SF. Incredibel, cun tge maletgs che ils collavuraturs da la Tagesschau vegnan confruntads di per di. In exempel èn ils dis suenter il tsunami. Ils collavuraturs n'eran betg pli buns da durmir, pertge ch'els na pudevan betg laschar ir ils purtrets che vegnivan furnids cuntinuadamain. Vi dals maletgs d'attentats da suicid en Irak èn ins oramai disà. Il public na guarda pli e recloma, el vul vegnir schanegià, na vul pli vesair quai. Ils maletgs da violenza mazzan dal rest las quotas – cuntrari a quai ch'ins suppona savens. Tuttina ston'ins sa dumandar, sch'ins astga schanegiar il public cun simplamain laschar davent il sgarschavel? Il public vesa en mintga cas mo ina pitschna part. Nua èn ils limits? Quai vegn discutà da cas en cas cun collegas, cun superiors, en la scolaiziun. Tge sto, duai, astga savair, vesair il public? Ans laschain nus instrumentalisar? Manipulain nus? Tge emeziuns – sgarschur, tema, gritta, odi – provocain nus? Provocain nus la sentenza d'entiras gruppas da la populaziun? Nua entschaiva la censura? Tge, sch'auters emetturs mussan tuttina

ils maletgs? En l'internet als chatt'ins en mintga cas.

Las «directivas publicisticas» dad SF fixeschan areguard il diever da maletgs: «I n'è betg l'incumbenza dad SF da dar in purtret embelli da la realitad. Eveniments schocants dastgan er schoccar. Ve-sair in eveniment en tutta brutalitad po contribuir a sia chapientscha.»

- Savens han tals maletgs ina valur infurmativa u ch'els giogan ina rolla da propaganda (ils emprims sudats americans morts en la guerra cunter l'Irac, maletgs dals figls da Saddam Hussein).
- Eveniments che vegnan mussads en maletgs brutals suttastattan a criteris da relevanza pli rigurus. Mussar maletgs da violenza mo, pertge ch'els èn avant maun n'è betg in'opziun.

L'austriac Gernot Rainstadler croda en il final e mora pli tard a l'ospidal. Ils purtretts da ses accident vegnan mussads repetidamain da tut il emetturs da televisiun.

- Ils aspectaturs duain udir en la moderaziun ch'ils purtretts che suondan possian schoccar.
- Persunas che moran na vegnan betg mussadas e dals morts na muss'ins betg la fatscha. En nagin cas duain aspectaturs vegnir a savair via televisiun ch'ina persuna che stat datiers è morta, ferida u vegnida arrestada.»

Las redacziuns da novitads ston decider adina pupsè, per il pli sut squitsch dal temp, sche e quant detagliadamain ch'ellas vulan mussar purtretts da scenas brutalas. Quella categoria cumpiglia surtut maletgs da guerra sanguinus, dentant er maletgs da delicts, d'accidents u da catastofas.

La purschida da purtretts è sa midada ils davos onns. Cameras levas ed adina pli effizientas en ils mauns da profis e viepli er dad amateurs mainan ad ina nova directadad. Pli spert e pli datiers! L'autenticitad da la funtauna n'è savens betg d'eruir cun garanzia. Maletgs pon far crair, els mussan adina mo ina part da la realitad e quella pon ins elavurar e midar cun programs da computer adina pli raffinads.

Las «directivas publicisticas» scrittas dal chauredactur vegnan intermediadas entaifer la scolaziun interna dad SF. En il Newsletter dal chauredactur (mintga quindesch dis) ed en las criticas quotidianas dals manaders da redacziun vegn cumpareglià il product cun las directivas, crititgà sch'i fa basegn senza resguard e corregì. Il management da qualitad dad SF n'è betg ina chaussa unica, mabain in process permanent.

FOTO: SF

In di suenter sia cupitga terribla a Kitzbühel dat Scott Macartney sia emprima intervista a la televisiun, el è anc a l'ospidal, invisibel davos ina tenda. Sia fatscha saja uschè disfigurada, ha'l ditg, el na possa betg pretender da sia famiglia e da ses fans da la stuair guardar. Er quai in maletg che resta en memoria!

Toni Zwyszig

Manader da la scolaziun da la televisiun svizra ed autur da DOC. Pli baud t.a. er manader da l'intern da la Tagesschau e correspondent per la Svizra franzosa dad SF.

Appel da s'occupar criticamain da maletgs

L'exposiziun «maletgs che dattan da crair » dal museum per communicaziun a Berna mussa trais models da basa, co che purtrets vegnan manipulads. Pli che 300 exempels actuals ed istorics illustreschan la brisanza dal tema en l'era da la digitalisaziun. En occasiun da pliras sairadas rapportan collavuradors da las medias da lur experienzas cun tractar maletgs. La SRG SSR idée suisse è la partenaria da medias dal museum ed al sustegna cun contribuziuns da televisiun e savida.

Cun entrar en l'exposiziun vegnan las sgarschurs. «Tgi che dominescha ils maletgs, cumonda ils chaus», stat scrit grond vi da la paraid – in citat da Bill Gates. L'exposiziun duai svegliar dubis e sensibilisar, descriva il directur dal museum Jakob Messerli la finamira da l'exposiziun. Nus vivian en in mund da purtrets, els influenzeschian nossa percepziun, constatescha el, nus n'ans sajan dentant betg conscients che maletgs possian far crair tant bain sco pleds. L'exposiziun tracta in tema actual e brisant: anc mai n'eran las pussaivladads d'elavurar in purtret pli multifaras, ils instruments per far quai pli derasads ed ils resultats pli perfets ch'ozendi, en l'era dal computer.

Cun passa 300 maletgs dals davos 100 onns preschenta il museum trais models da purtrets che din manzognas: tals cun commentars sbagliads u che stattan en in context sbaglià, maletgs falsifitgads e tals ch'èn vegnids inscenads aposta per il fotograf u la dunna da camera.

L'emprima victima da la guerra: la vardad

Cun ir tras l'exposiziun van'ins tras l'abc da las manzognas en maletgs: en 26 staziuns vegnan mussadas las dimensiuns dal tema. Durant la dicitura da Stalin per exempel èn vegnidas allontanadas persunas che vevan pers la favur pass per pass da las fotografias e cun quai da la memoria collectiva. En il temp dal socialissem naziunal servivan fotografias inscenadas per stilisar ad Adolf Hitler sco manader suruman. L'exempel dal fotograf Michael Born ch'ha vendi ils onns 90 reportaschas inventadas cun scenas giogadas a plirs emetturs da televisiun demonstrascha, co che affars cun novitads pon prosperar.

Il tema guerra è fitg preschent. En las reportaschas da guerra sajan ils maletgs centrals, di il curatur da l'exposiziun Ueli Schenk, ins veglia musar la guerra uschè ch'ella vegnia acceptada. Bliers exempels èn deditgads a las guerras dal golf e da l'Irac: en la guerra dal golf 1991 ha pruva l'armada americana da suggerar ina <guerra netta> cun controllar strictamain il material da fotografias e videos. En la guerra da l'Irac 2003 n'ha ella betg pli furni senza material da film e fotografias a las medias, ella ha engaschè <schurnalists integrads>.

Embellir, dramatisar, zuppentar

Fotografias da la pressa da boulevard mussan, co che redacziuns da maletg satisfan il plaschair

Il messadi tut tenor l'extract dal maletg: in schuldà irachais circundà da schuldads americans en la guerra da l'Irac 2003. Foto: AP Photo/Itsuo Inouye, montascha: Ursula Dahmen/Der Tagesspiegel.

da sensaziuns da lur public: in exempel classic è l'uffant novnaschè en la bratscha da la princessa, anc avant ch'ella ha parturi ses uffant. La reportascha davart l'attentat a Luxor 1997 mussa, co che reportaschas illustradas pon vegnir dramatisadas cun far pitschnas midadas: l'aua al lieu da l'ac-

cident è vegnida colorada cotschen, il paltaun è daventà ina sanganada.

«Morphing» numn'ins la midada da la furma ed igl è in giu: Christoph Blocher sa mida en paucas secundas en Micheline Calmy-Rey, il moderatur agil Kurt Aeschbacher daventa la chantadura da schlaghers radunda Nella Martinetti. Cun ina giada ves'ins, tge ch'è tut pussaivel cun digitalisar ils maletgs. L'exposiziun mussa che l'elavuraziun da maletgs electronica n'è betg in problem nov, ella l'ha dentant intensifitgà: avant la digitalisaziun cun in clic duvrav'ins tusch e tipp-ex per midar in maletg tenor giavisch, oz dovr'ins in computer cun in program correspondent per far quai. La tecnica è sa midada, l'intenziun è restada quella: embellir, dramatisar, zuppentar, far crair.

Blers exempels svizzers

L'exposiziun «maletgs che dattan da crair» è in'exposiziun ambulanta, sviluppada da la chasa per istorgia a Berlina. Il museum per comunicaziun a Berna è l'unic che la mussa en Svizra ed el ha cumplettà ella cun exempels che sa drizzan explicitamain ad in public svizzer. En la sala da spetga da la redacziun pon ins seser en pultrunas confortablas e guardar emissiuns davart temas ch'han dat da discurren en Svizra. Quai èn surtut contribuziuns d'emissiuns d'infurmaziun dad SF. Pliaras èn deditgadas a la reportascha da la guerra en Irac. Tschintg contribuziuns s'occupan dal cas da Thomas Borer a Berlina l'onn 2002. Pervi dal scandal da medias il pli grond da la Svizra ha pers il diplomat glamurus ses post e quai, schebain che technichers criminals ed experts da computer na pudevan anc mais pli tard betg dir definitivamain, sche las fotografias cumpromettontas che la pressa da sensaziuns ha publitgà sajan falsifitgadas u betg.

Tar l'offerta svizra dal museum per comunicaziun tutga er la stiva da redacziun «objectiv» per classas da scola. Là emprendan las scolaras ed ils scolars a guardar maletgs cun eglia da critica. In quiz cun maletgs autentics e betg autentics sforza ils giuvenils da guardar bain e da sa dumandar, pertge ch'in maletg è vegnì midà u cumplettà cun ina legenda faussa. En la stiva da redacziun pon ils scolars er manipular sez in purtret, per ch'els

DAS MASSAKER VON LUXOR ³

Blutspur des Grauens: Der Platz vor dem Tempel der Hatschepsut ist geräumt. Spuren des Massakers aber sind noch deutlich zu sehen.

Ein Land wie im Krieg

La gasetta da sensaziuns svizra «Blick» fa dal paltaun sin la fotografia originala ina sanganada (foto: Michael Jensch, Axel Thünker, Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland).

vesian, co che quai va, di il pedagog da museum Gallus Staubli.

La SRG SSR è partenaria da medias

L'exposiziun extraordinaria «maletgs che dattan da crair» ha grond success: ils emprims trais mais ch'ella aveva avert sias portas ha ella attratg var 18 000 visitaders. Bunamain mintga tschintgavel è vegnì da la Svizra romanda. Dapi 2002 collavura la SRG SSR cun il museum a Berna en in partenadi da medias. Ils temas dal museum e l'activitad da la SRG SSR hajan quasi da natira ina relaziun stretga, di Simon Meyer, il responsabel per ils partenadis da medias da la SRG SSR. Cun quel partenadi contribueschian els er considerablmain a segirar l'ierta culturala da la SRG SSR. Sch'ina camera u in pult d'emissiun vegn mess d'ina vart, va in exemplar en il fundus dal museum per comunicaziun. Per l'exposiziun «maletgs che dattan da crair» han fatg il museum a Berna e la SRG SSR in ulteriur partenadi. Ella ha sustegnì l'exposiziun cun sia savida, cun emissiuns davart il tema ed ha intermedià contacts cun collavuratur da las medias ch'han da far di per di cun maletgs da television.

La nova fatscha da la veglia chapitala.

RumantschAs spetgan da pudair entrar en la nova ambassada e cumpran souvenirs.

La citad da Berlin sa chatta en in cumplain svilup dinamic

Ina grupp da RumantschAs è sa cunfruntada cun ses passà e preschent

DA GIUSEP CAPAUL/ANR

■ Dapi insaquants onns arranscha il Radio Rumantsch in viadi per auditors. Suenter Prag e Barcelona è la nova chapitala Berlin stada quest onn en il tur. Sut la versada redactura e guida Rita Uffer han 30 persunas fatg part da questa purschida e passentà entgins bels dis en la gronda citad a las rivas da la Spree. Ellas èn stadas fitg impressiunadas tant dal passà – qua è vegnì fatg bler istorgia mundiala – sco da l'actual svilup dinamic che Berlin fa atras – sco in immens plazzal – per d'entantar danovamain la metropola guvernamentala d'ina Germania reunida.

La grupp bain tgirada e guidada ha cumpiglià vischinas e vischins da l'Engiadina, da Surmeir, da la Surselva e da la Bassa. Ella è pia stada interruman-tscha el vair senn dal pled. Ins è sa chapì fitg bain e mintgin è – cun ses idiom – s'avischinà a l'auter durant visitas comunablas il di ora en la gronda citad e passentond la saira da cuminanza en ina atmosfera amicabile. Vitiers vegn che tut è stà organisà oraifer.

Il passà reviva dapertut en la citad

Cura ch'ins va per ina curta dimora a Berlin – ina citad da radund 3,5 milliuns abitants e pir dapi 12 onns puspè reunida – ston ins metter ordavant prioritads. Senza in bus – a pè na pon ins betg cuntanscher bler – ed in bun guid local na fiss i gnanc pussaivel da guardar las pli impurtantas attraziuns

Adia Berlin – ed a revair!

da la citad. Era suenter viadis dad uras han ins pudì vesair be ina pitschna part. Ma tuttina vegnan ins confruntà er uschia cun la istorgia ed ils lieus da decisiuns politicas ch'han perturgà na sulet la citad ed il pajais tudestg, ma bain l'Europa e schizunt il mund durant ils davos 150 onns.

La Grupp aveva quartier en la vischinanza da la «Gedächtniskirche». Da questa zunt represchentativa basel-

gia dal temp imperial, construida avant passa 100 onns en memorgia da la victoria dals Tudestgs 1870 sur ils Franzos – quai che ha alura muntà l'entschatta da l'imperi prussian – n'è be pli la tur en ruina restada da la davosa guerra mundiala sper ussa ina nova. Uschia è questa daventada in simbol vuli per la fin d'in sistem ch'ha bain purtà victoria, ma la finala era terrada e misergia. Uschiglio regorda be pauc a la veglia citad, siond questa stada destruida prest totalmain en il decurs da la davosa guerra. Oz è construida ina nova e moderna citad – en l'anteriur Berlin dal vest blier pli avanzada ch'en l'ost. La divisiun è restada – era sch'il mir è crudà – tant cun differenzas architectonicas sco oravant tut mentalas, politicas ed economicas.

Center da plirs sistems totalitars

Berlin è relativamain ina giuvna chapitala. Pir 1871 è questa citad daventada il center dal reginavel tudestg (Germania unida) sut predominanza dals imperators da la Prussia. Lezza aveva ses origin en in sistem militar-autoritar cun ses center roial-imperial a Potsdam. Ina visita a quest immens complex dal chastè «Sans souci» regorda a gloria e pussanza passada. Era la terrada da l'imperi a la fin da l'emprima guerra mundiala n'ha betg pudì extirpar il militarism e sistem autoritar. La flaivla republica da Weimar ha perquai disditg e fullà via al nazional-socialissem.

Topografia da la terror

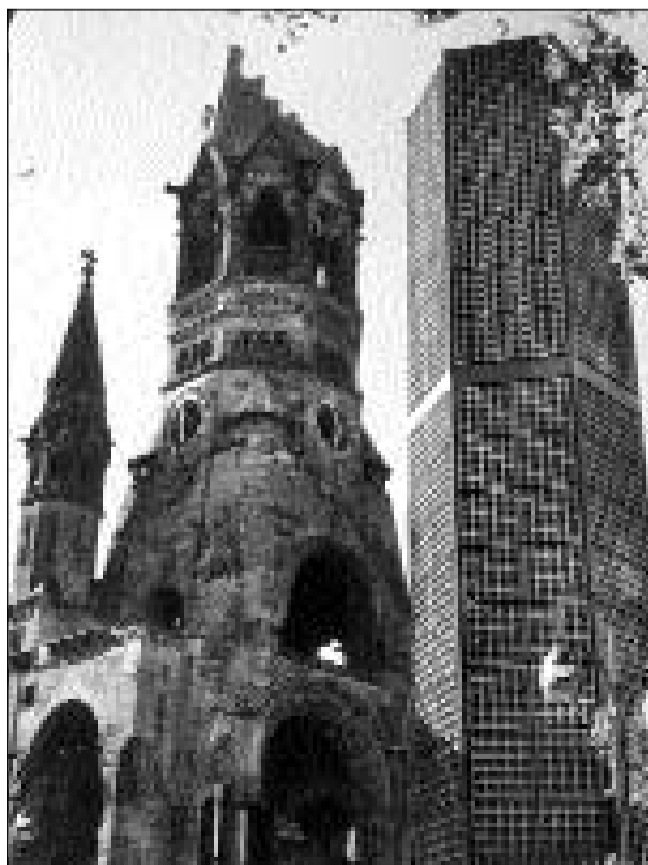
A Berlin vegn ins confruntà prest daper-

la separaziun da la Germania. La crudada dal mir da Berlin ha liberà la fin da 1989 dal communissem e mess la basa per ina nova entschatta da la citad da Berlin sco chapitala d'in pajais reunì democraticamein.

Visita a l'ambassada svizra

Ins na po betg survesair il passà a Berlin, era sch'i dat tant bel ed interessant da guardar. Impressiunant è dentant da constatar en con curt temp che tant è puspè vegnì reconstruì – pli bel che avant. In exempel è la nova ambassada svizra. Questa aveva la Svizra acquistà 1920. Il bajetg n'ha betg piti fitg durant la guerra. En sia vischinanza è vegnì construì il nov bajetg dal parlament (Reichstag) e la nova sedia dal cancellier federal. Oz sa chatta l'ambassada svizra pia en la proxima vischinanza dal center da pussanza. Il vegl edifiz neoclassicist è vegnì cumpletà tras ina part nova per servetschs consulars e diplomatics. Sut l'egida da dunna Heimgartner, responsabla per la cultura a l'ambassada, e sin intervenziun dal nov directur da RTR, Bernard Cathomas, avain nus pudì render visita a l'edifiz, senza dentant entupar l'ambassador Thomas Borer e sia zunt famosa consorta Shawne Borer-Fielding ch'eran da quest temp en Svizra. Perencunter han ins anc pudì vesair rests dal decor cun balluns per l'emprim d'avust.

La visita a la nova ambassada è stada dètg interessanta e segiramain in dals puncts culminants da questa excursiun nunemblaivla. Dal vesi, udi, contemplà e patratg là, nua che tant è succedi che ha perturgà bliers sin quest mund, dèssi anc blier da relatar che vegn oz forse survesi en vista a la dinamica da la nova chapitala d'ina naziun puspè reunida e ferma.

Il vegl e nov clutger – ruina ed en stil modern da la «Gedächtniskirche»: Simbol admonent e da speranza.

Rests da dus sistems terroristics. Su: restanzas dal mir da Berlin, sut: exposiziun davart la terror dals nazis en rests dals tschalers.

70 onns «quarta lingua naziunala»

Ils 20 da favrer 1938 è il rumantsch daventà la quarta lingua naziunala svizra

DA RICO VALÄR

■ **Precis oz avant 70 onns è stada la votaziun federala davart il rumantsch sco quarta lingua naziunala. Il pievel svizzer ha sustegni il postulat cun 572 129 cunter 52 267 vuschs, damai cun bundant 90%, in resultat che fa smirvegliar!** Co èsi stà pussaivel da mobilisar talmain la populaziun a pro dal rumantsch? Co è naschida l'idea da postular ch'il rumantsch daventia la quarta lingua naziunala svizra? Tge ha la votaziun purtà al rumantsch?

Il rumantsch è stà durant lung temp la lingua la pli derasada en Grischun, dentant sco lingua uffiziala vegniva duvrà gia en la Republica da las Trais Lias sper il latin cunzunt il tudestg. Quai na s'ha betg midà cun l'adesiun dal Grischun a la confederaziun (1803). Pir dapi il 1880 vegn discurren en la costituziun chantunala da trais linguas uffizialas. En la costituziun federala dal 1848 e dal 1874 na vegn il rumantsch betg menziunà.

Ina idea nascha

Il postulat ch'il rumantsch stuess daventar ina lingua naziunala fixada en la costituziun federala nascha al cumenzament dal 20avel tschientaner, en connex cun ina «nova» conscienza rumantscha: Tras la confruntaziun adina pli ferma cun il tudestg ed autras linguas vers la fin dal 19avel tschientaner, causada oravant tut dal turissem e da l'industrialisaziun, hai dà da quels onns ina ferma digren dal rumantsch. Al medem temp, u era sco reacziun, è dentant creschida la conscienza e la valorisaziun da l'atgna lingua e la voluntad da mantegnair quella: Ins ha fundà uniuns regiunals e la Lia Rumantscha, ins ha cumenzà a perscrutar il rumantsch (quai che sa reflectescha en la fundaziun dal Dicziunari Rumantsch Grischun ed en las publicaziuns en las Annalas) ed i ha dà in ferm augment da la produziun da litteratura e pressa rumantscha. L'idea ch'il rumantsch stuess daventar la quarta lingua naziunala è vegnida explicita cun la fundaziun da la Lia Rumantscha dal 1919, gia che Giachen Conrad, in dals iniziants e ditg president da la Lia, ha integrà questa pretaisa sco emprim punct en ses program d'acziun pro rumantsch. Dentant eran blers, era Rumantschs, persuadids che quai saja ina pretensiun illusoria e nunrealisabla.

La concretisaziun da l'idea

Propi concretisà è il postulat vegnì pir en ils onns 1930. In impurtant promo-

Tut las grondas gasettas svizras han rapportà antruras dal rumantsch.

tur da la discussiun areguard la midada da la costituziun federala per integrar il rumantsch è stà Otto Gieré, in giurist da Samedan. El ha formulà gia dal 1931 l'artitgel costituziunal davart las linguas ch'è vegnì acceptà tal qual dal 1938. Il tric essenzial da quel artitgel era da differenziar tranter las quatter linguas naziunals e las trais linguas uffizialas; uschia han ins pudì garantir ch'il rumantsch vegnia fixà sco lingua naziunala senza obligar la confederaziun da stuair porscher translaziuns rumantschas da tut ils documents uffizials.

Dal 1934 ha Otto Gieré salvà in discurs a Razén entitulà Il rumauntsch al spartavias. En quel discurs appellescha el surtut al pievel rumantsch da sa dasdar or da sia letargia e d'avrir ils eglis per la situaziun da la lingua. El suttastritga ultra da quai ch'in mez impurtant per ina valorisaziun pli ferma dal rumantsch saja ch'el vegnia fixà sco lingua naziunala en la costituziun. Per cuntanscher questa finamira pledescha el per ina propaganda da pressa naziunala per sclerir

il pievel davart «nossa lingua e nossas finamiras».

Persvader ils politichers

Suenter ina debatta en il cussegl grond dal Grischun iniziada dal deputà Sep Mudest Nay è la dumonda vegnida inoltrada ils 21 da settember 1935 da la regenza grischuna sco istanza al cussegl federal. En la seduta dal cussegl naziunala dals 8 d'october 1936 ha il cusseglier naziunala Giusep Condrau preschentà e motivà in'interpellaziun areguard la reconuschientscha dal rumantsch sco quarta lingua naziunala. In fervent promotur politic da la quarta lingua era il cusseglier federal Philipp Etter che ha tegnì en quest connex differents referats en ravugls politics e publics. Ina componenta politica impurtanta per il success dal project era il squitsch da l'exteriur (dals nazis al nord e dals faschists al sid). Cun il pass politic da fixar sco lingua naziunala ina lingua minoritara discurren da main d'in pertschient da la populaziun han ins pretendì da statuir

FOTOS MAD

in exempel cunter la «cultura d'unificaziun» tudestga e cunter las quaidas talianas da definir il rumantsch sco dialect talian.

Persvader la populaziun

Per infurmar e persvader la populaziun davart il rumantsch e la necessitad da fixar el en la costituziun sco quarta lingua naziunala han ins fatg a partir da l'onn 1936 ina gronda campagna da pressa naziunala e perfin internaziunala. Ins ha empruvà da mussar ch'il mantegniment e la tgira dal rumantsch saja in problem naziunala (p. ex. W. A. Liebeskind), ed ins ha argumentà tranter auter che la cultura rumantscha saja insatge dal pli stget svizzer ch'i dettia. In argument che persvadeva da quel temp ch'ins era en tschertga da l'identitad naziunala.

Ina persuna fitg activa en questa campagna è stà Peider Linsel, da quel temp in um da gia quasi otganta onns che enconuscheva bleras personalitads impurtantas da tut il pajais. Ensemen

cun sia figlia Bignia Piguet ed Antoine Velleman e ha el fundà la Pro Grischun ed ha organisà sairadas rumantschas e tegnì referats en tut la Svizra, surtut er en la part romanda. Sia poesia Tamangur è daventada in emblem da la campagna. Tut las grondas gasettas svizras han rapportà dal rumantsch. Grondas ediziuns spezialas han fatg per exempel la «NZZ», la «Zürcher Illustrierte» e «l'Illustré». Da quel temp en vegnids stampads passa 1500 artitgels areguard il rumantsch en la pressa svizra, però er a l'ester, per exempel en las impurtantas revistas franzosas «Vie», «Le Mois» e «L'art vivant», en la «Revue mensuelle» da la chombra da commerzi a Londra, en il «Heroldo de Esperanto» ed en divers periodics talians, tudestgs ed olandais.

Ina istorgia da success?

I n'è betg simpel d'eruir las consequenzas realas da questa votaziun per il rumantsch. Per l'enconuschientscha dal rumantsch en Svizra ed a l'ester e per il «status» da la lingua è la votaziun segir stada in grond success. La reconuschientscha costituziunala dal rumantsch ha fin oz ina valur simbolica enorme ed è stada ina basa indispensabla per ulteriuras pretensiuns politics e per la tgira instituziunala da la lingua.

In fatg è dentant ch'il rumantsch ha pers enavant bler terrain en ils decennis suenter la votaziun. La valorisaziun supplementara da la lingua tar ils pleaders, ch'ins aveva spetgà, n'è betg propi succedida. Precis en ils onns quaranta e tschuncanta han blers gi l'impressiun ch'il rumantsch saja in impediment e discurren tudestg cun ils uffants.

Forsa daventa uschia gist la votaziun dal 1938 in cas exemplaric che mussa ch'il «status» giuridic e politic d'ina lingua e la reputaziun ed enconuschientscha da quella a l'extern da ses territoris tradiziunal n'èn betg ils aspects ils pli decisivs per sia vitalitad. Il rom da structures, leschas, models, strategias, statisticas e product branding ch'ins ama tant en il mund rumantsch è per il giat sch'ins na sa concentrescha betg cun forzas e raps sin quai che quinta propi per che la lingua vivia! En il «Fögl d'Engiadina» dals 22 favrer 1938 legian ins: «Da l'artichel nouv nu dependa que auncha scha nosa lingua materna po eir sün lungia düreda gnir salvada. Cò ais que la vita d'imincha di chi quinta ed il möd da cuntegn dad iminch'ün in quaista vita d'imincha di.»